

ЎЗБЕК ХАЛҚИ АНЪАНАВИЙ ХЎЖАЛИГИНИНГ XX АСР 20-30 ЙИЛЛАР ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЁРИТИЛИШИ

Б.А. Одилов

катта ўқитувчиси, PhD

Тошкент давлат шарқишунослик университети

E-маил манзили: Odilov1984@bk.ru

Калит	сўзлар:	Аннотация:
Хўжалик, ер, буғдой, сув, жамоа, пайкал, суғориш, этнография, кишлоқ, деҳқончилик, ислоҳот, суғорма ер, анъанавий, пахта.		XX асрнинг 20-30 йилларида Ўзбекистон ва умуман, Марказий Осиё халқлари хўжалик хусусияти масалаларининг тадқиқ этилиши илмий ва амалий аҳамият касб этиб, совет ҳукуматининг аграр ва хўжалик юритиш фаолиятига оид ислоҳотларини жорий этишга хизмат қила бошлади. Тадқиқотларни олиб боришга турли соҳа мутахассислари қаторида этнографларнинг ҳам жалб этилиши, жамият ҳаётида ижтимоий мулкчилик муносабатларини ўзгартириш ва кишлоқ хўжалигида жамоалаштириш сиёсатини аҳолига тарғиб этилишида кенг фойдаланилди. Тадқиқотчилар ўзбек халқининг азалдан шаклланган ва ривожлантириб келаётган хашар, ерга жамоавий ишлов бериш анъаналарини ўрганишга урғу бердиларки, ушбу жараёнлар Ўзбекистон минтақасини барча кўп сонли аҳоли истиқомат қилувчи ҳудудларини қамраб олди. Айтиш жоизки, негизида хусусий мулкчилик муносабатларини акс эттирган анъанавий хўжалик шакллари (хусусан “пайкал”) аслида умумий (жамоа, давлат) мулкнинг шакллантиришга мослаштириб талқин этилди. Ушбу мақолада, ерга жамоавий ишлов бериш анъаналарини ўзида акс эттирган тадқиқотлар тизимлаштирилган ва қиёсий таҳлил этилган.

ANALYSIS OF TRADITIONAL ECONOMIC RESEARCH 20-30 YEARS OF THE XX CENTURY

B.A. Odilov

PhD,

Senior lecturer at Tashkent State University of Oriental Studies

E-mail address: Odilov1984@bk.ru

Key words: Farm, land, wheat, water, community, sharecropping, irrigation, ethnography, agriculture, farming, reform, irrigated land, traditional, cotton.

Abstract: In the 20-30s of the XX century, the study of economic issues of Uzbekistan and the peoples of Central Asia in general became of scientific and practical importance and began to serve the introduction of reforms in the agrarian and economic activities of the Soviet government. The research has been widely used to involve ethnographers as well as experts in various fields, to change the relationship of social property in public life and to promote the policy of collectivization in agriculture. The researchers stressed the need to study the long-established traditions of the Uzbek people in the field of hashar, collective farming, which covered all the most populous regions of Uzbekistan. It should be noted that the traditional forms of economy (especially "paykal"), which are based on private property relations, were in fact interpreted in accordance with the formation of common (public, state) property. In this paper, research that reflects the traditions of collective farming on the ground is structured and compared.

АНАЛИЗ ТРАДИЦИОННОГО ХОЗЯЙСТВЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ 20-30 ГОДУ XX ВЕКА

Б.А. Одиллов

PhD, старший преподаватель

Ташкентского государственного университета востоковедения,

Адрес электронной почты: Odilov1984@bk.ru

Ключевые слова: Ферма, земля, пшеница, вода, сообщество, издольство, орошение, этнография, сельское хозяйство, земледелие, реформа, орошаемые земли, традиционные, хлопок.

Аннотация: В 1920-1930-е гг. Изучение экономической природы народов Узбекистана и Средней Азии в целом приобрело научное и практическое значение и стало служить проведению реформ в аграрно-хозяйственной деятельности Советской власти. Исследование широко использовалось для вовлечения этнографов в различные области, для изменения отношений социальной собственности в общественной жизни и для продвижения политики коллективизации в сельском хозяйстве. Исследователи подчеркнули необходимость изучения давно сложившихся традиций узбекского народа в области хашара, коллективного ведения хозяйства, охватившего все наиболее густонаселенные районы Узбекистана. Следует отметить, что традиционные формы хозяйства (особенно «пайкал»), основанные на отношениях частной собственности, фактически трактовались в соответствии с формированием общей (общественной, государственной) собственности. В данной статье структурированы и сопоставлены исследования, отражающие традиции коллективного земледелия.

Кириш

Жаҳоннинг илғор мамлакатлари тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, илмий тадқиқотчилар томонидан эришилган натижалар ишлаб чиқариш жараёнида қўлланилиши

аксарият ҳолатларда самара берган. Ёки аксинча, илмий тадқиқотлар самара берувчи мақсадли тадқиқотларга йўналтирилган. Халқимизнинг турли тарихий даврларида эришган илғор тажрибалари, хусусан, қишлоқ хўжалиги соҳасида қўлга киритган натижалари ва уларнинг ривожланиш омиллари, инқирозли даври ва унинг сабабларини тадқиқ этиш масаласи ҳам долзарб ҳисобланиб, совет иттифоқи даври тадқиқотчилари эътиборини тортган ва ушбу муаммо қатор тадқиқотларда акс эттирилган.

XX асрнинг 20-йилларидан ўзбекларнинг анъанавий хўжалик ҳаётида туб ўзгаришлар юз бера бошлаган. Мазкур жараёнлар советларнинг жамият ҳаётида ижтимоий мулкчилик муносабатларини мажбуран ўрнатиш сиёсати ва қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ислохотлари билан боғлиқ кечганлиги бугунги кунда барчага аён. Статистик маълумотларда қайд этилишича, айнан 1924–1925 йилларда меҳнат қилишга лаёқатли бўлган аҳолининг 85 фоизи ўлка қишлоқ хўжалигида банд эди ва аграр секторнинг салмоғи бутун ялпи маҳсулотнинг қарийб 80 фоизини ташкил этди[1]. Бу ҳақида, Туркистон ўлкаси иқтисодий ҳаётига бағишланган А. Демидовнинг тадқиқотида ҳам таъкидланадики, ўлкада қишлоқ хўжалиги барча тармоқларининг ривожланишида суғорма деҳқончилик муҳим аҳамиятга эга бўлган, XX аср бошларига қадар ишлов бериладиган майдоннинг асосий қисмини суғорма ерлар ташкил этган[2].

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили тадқиқ этилаётган муаммо юзасидан муаллифнинг билим ва тасаввурларга эга эканини намоён этувчи қисм ҳисобланади. Адабиётлар таҳлили мавжуд интеллектуал ҳудуд доирасини баҳолаш ва шу асосда маълум харита яратишни англатади. Адабиётларнинг танқидий таҳлилидаги уринишлар мазкур мавзу доирасидаги билимларни кучайтиради ва тадқиқот саволларини янада ойдинлаштиришга ёрдам беради. Ўз мазмунига кўра ҳар қандай тадқиқот айни шу соҳада яратилган аввалги билимлар негизига қурилади. Адабиётлар бўйича таҳлил асосан соҳадаги энг янги журнал мақолалари ва бошқа турдаги маълумот манбалари асосида амалга ошади (мавзуга оид мақолаларни калит сўзлар ёрдамида www.scholar.google.com кидирув тизимидан топиш мумкин).

Тадқиқот методологияси

Мақолада адабиётлар таҳлили хронологик кетма кетликда амалга оширилган бўлиб, даврий маълумотлар қиёсий таҳлил этилган ва фикрлар миқдорий кўрсаткичлар билан исботланган. Шунингдек XX асрнинг 20-30 йилларида амалга оширилган тадқиқотлар ўз даври ҳукумати сиёсати учун амалий характер касб этганлиги ва муаммони ёритишда фақат бирёқламалик акс эттирилганлиги очиб берилган. Қолаверса, scopus, web of science ва бошқа индексларга эга нуфузли мақола ҳамда бошқа маълумотлар методларидан кенг фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар

1920–1930-йилларда олиб борилган аграр ислохотлар, қишлоқ хўжалигини жамоалаштириш индивидуал меҳнат фаолиятидан хўжаликни жамоавий асосда юритишга ўтиш қишлоқнинг ижтимоий таркибини ўзгартириб юборди[3]. Қишлоқ хўжалигида ер-сув ислохотлари ва жамоалаштириш билан боғлиқ пахта майдонларининг кенгайтирилиши анъанавий деҳқончиликнинг кескин ўзгаришига олиб келди.

Совет ҳукумати томонидан қишлоқ хўжалигида ўтказилган бу каби ислохотлар натижасида деҳқонларнинг ўз ерига, мулкига, етиштирган ҳосил ва даромадига эгалик ҳисси ҳамда ерга, ишлаб чиқариш воситаларига бўлган хусусий мулк дахлсизлиги бутунлай инкор этилди.

Ўрганилаётган даврда маҳаллий халқларнинг хўжалик фаолиятини амалдаги ислохотларга хизмат қилувчи жиҳатларига бағишланган бой этнографик материаллар акс этган қатор тадқиқотлар юзага кела бошлади. Бундай мавзулар орасида минтақа халқларининг деҳқончилик, суғориш, ер-сув муносабатлари, ерга жамоавий ишлов бериш анъаналари, ишлаб чиқариш қуроллари, жамоа хўжаликлари – колхозлар ташкил топиши

муносабати билан улардаги ҳаёт ва фаолият ҳақидаги ишлар тадқиқот объекти бўлди. Ўтказилган ушбу тадқиқотлар кўлами Ўзбекистоннинг деярли барча ҳудудини қамраб олиб, Фарғона водийси, Тошкент, Зарафшон, Хоразм, Қашқадарё ва Сурхондарё воҳалари каби этнографик минтақалар шулар жумласидан.

Мазкур даврда ўзбек халқининг турмуш тарзи, маданияти ва анъаналарини ўрганиш учун муҳим бўлган бир қатор экспедициялар амалга оширилган бўлиб, хўжалик муносабатлари кенгроқ ёритилган этнографик тадқиқотлар муаммони ёритишда аҳамиятлидир. Жумладан, 1926 йилда махсус комиссия текширувлари асосида тўпланган, умумий очерк сифатида рус тилида нашр этиб борилган “Ўрта Осиёнинг замонавий қишлоғи” номли бир неча қисмдан иборат бўлган илмий-статистик тўпламларда қишлоқ хўжалиги, шаҳар ва қишлоқнинг ижтимоий-иқтисодий тавсифи, хўжалик бюджетлари, хунармандчилик, савдо ва ижара, маъмурий жамият қурилиши ҳақида ўлканинг турли минтақалари мисолида батафсил маълумотлар келтирилган[4].

Ушбу тўпلامнинг 1926 йилда нашр этилган Фарғона водийси ва Тошкент воҳасига бағишланган қисмида деҳқончилик борасида қуйидаги маълумотлар берилган. Суғорма ерларда, одатда, *кузги* буғдой, суғорилмайдиган лалми ерларда эса *баҳори* буғдой етиштирилган. Йирик, текис бошоқли *оқ буғдой*, кейин *қизил буғдой*, *қўнғир буғдой*, *қора буғдой* каби навлари суғорма ва лалми ерларда экилган. Тошкент воҳасида эса буғдойнинг *лайлак* ёки *туя тиш* деб номланган нави экилган. Тоғларда совуққа чидамли бўлган суғориб етиштириладиган *хивит* номли буғдой нави етиштирилган. Шунинг билан олиш лозимки, маҳаллий буғдойнинг барча навларига маълум даражада *жавдар* қўшилган. XX аср бошларидан Тошкент ва Андижон уездларида буғдойнинг Россиядан келтирилган *кубанка* нави экилган.

Бу даврдаги минтақа халқларининг хўжалик ҳаётини ўрганишда П. П. Ивановнинг 1935 йилда нашр этилган мақоласи муҳим аҳамият касб этади[5]. Муаллифнинг маълумотиغا кўра, Ўрта Осиёда экинлар экиш вақтига қараб иккига: кузги экин (оқ), баҳорги экин (кўк)га бўлинган. Қишлоқ хўжалиги экинларини кузги ва баҳорги-ёзги турларга бўлиш бутун Ўрта Осиёга хос бўлган. Фарғона ва Тошкентда куз ойида буғдой ва арпа экилиб, “кузги” экинлар деб, баҳори-ёзги экинлар эса “баҳори”, “кўк” ёки “қора экинлар” деб аталган[6]. Хоразмда буғдой ва арпа кузги экин ҳисобланиб, кўк экинларга барча қолган донли экинлар кирган. Бухоро воҳасида оқ ва кўк экинларга фақат донли экинлар, Зарафшон, Қашқадарёда эса фақат сабзавот экинлари ва кўкатлар (сабзи, пиёз, шолғом ва бошқалар) кирган[7].

Албатта, мазкур тадқиқотлар Ўзбекистон халқлари хўжалик тарихини, этнографиясини ўрганишда катта аҳамият касб этишлиги билан бирга ўсимлик турлари ер эгалари томонидан ихтиёрий экилганлиги ва деҳқончилик самарадорлигида табиий географик жойлашув, иқлим шароити инobatга олинганлигини шунингдек, аҳоли истеъмол товарларининг турли-туман бўлганлигини кўрсатади.

Сунъий суғорма деҳқончилиги ер ва сувдан жамоавий асосда фойдаланишни тақозо этиб, йирик ирригация тармоқларининг ҳашар йўли билан барпо этилиши, уни мавсумий тозалаш, ҳосилни йиғиб олишда қишлоқ жамоасининг ўрни катта бўлган. Шу сабабли совет иттифоқи йилларида Ўрта Осиё халқларининг ўзига хос хўжалик хусусиятларини, қадимдан давом этиб келаётган деҳқончилик, суғориш, чорвачилик ва хунармандчилик анъаналарини илмий асосда ўрганишга катта аҳамият берилган. Бу каби илмий тадқиқотлар ўзбек халқининг “социалистик қурилиш режаси” ни амалга ошириш билан боғлиқ равишда олиб борилган.

Совет ҳукумати ўлкада қишлоқ хўжалигини жамоалаштириш учун олиб борган ислохотларини амалга оширишда ўлка халқларининг ерга жамоавий асосда ишлов бериш анъаналарини ўрганишга мутахассис олимларни ҳам жалб қилган. Масалан, XX асрнинг 20–30-йилларида ўлкада ер-сув ислохоти, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш сиёсати фаол олиб борилган даврда Д. Басов ва В. Полозов[8] лар томонидан

Ўзбекистоннинг жанубий минтақаларида аҳолининг хўжалик фаолияти, суғориш анъаналари ва унинг ижтимоий қатламлари ҳақида муҳим маълумотлар келтирилган.

Д. Басов ва В. Полозовнинг илмий изланишларида Ўзбекистоннинг жанубидаги кам сувли минтақаларда ер ва сувдан самарали фойдаланиш учун ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Шеробод тумани, Қашқадарё вилоятининг Косон ва Қарши туманлари ҳудудларида XX аср бошларига қадар ердан жамоа бўлиб фойдаланиш анъанаси амал қилиб келганлиги таъкидланган. Бу, айниқса, пайкал тизимида ер-сувдан оқилона фойдаланиш, сувни тенг тақсимлаш, жамоавий ҳашар йўли билан коризларни қазилар ва таъмирлаш ишларини бажаришда катта аҳамиятга эга бўлган. Узоқ асрлар давомида суғорма деҳқончилик маданияти тараққиётида асосий роль ўйнаган ер-сув қўшничилик жамоаси Тошкент воҳасида *тўп*, Фарғонада *кетмон*, Зарафшон водийсида *қўш*, Хоразмда *жабди*, Қашқадарё ва Сурхондарё ҳавзаларида эса *пайкал* деб аталган. Анъанавий жамоавий деҳқончилик Ўзбекистоннинг тоғли, тоғолди ёки ярим дашт минтақалари (Шеробод ва Қарши воҳалари)да яхши сақланиб қолган эди. XX аср бошларида жамоа бўлиб ердан фойдаланиш анъаналари Туркистон ўлкаси, Хива хонлиги ва Бухоро амирлигида ўзига хос жиҳатларга эга бўлган. Ўзбекистон, умуман Ўрта Осиё ҳудудларида суғорма деҳқончилигининг ўзига хос шакллари, яъни ер-сув қўшничилик жамоалари кенг ривожланган[8].

Ердан жамоавий фойдаланиш анъаналари Тошкент, Фарғона воҳаларида локал жамоавий характерга эга бўлган бўлса, Қарши, Сурхон ва Хоразм воҳаларида уруғ-жамоавий характерга эгаллиги билан алоҳида ажралиб турган. Д. Басовнинг фикрича, ҳайдаладиган ердан жамоавий қайта тақсимлаш асосида фойдаланиш узоқ давр мобайнида асосан кейинчалик ўтроқлашган ҳамда қисман уруғларга бўлинишини сақлаб қолган аҳоли қатламлари ўртасида сақланиб қолган эди. Шеробод воҳасида ердан фойдаланишнинг жамоавий – пайкал ва хусусий деҳқончилик – ҳаят (анъанавий томорқа хўжалигининг бир шакли) формаси мавжуд эди. Аммо, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг товарлиқ даражаси ошиши билан жамоа бўлиб ердан фойдаланишдан хусусий деҳқончиликка ўтиш бошланди. Д. Басов ердан фойдаланишнинг тарихий тараққиётини кузатиш орқали пайкаллар ерга эгалликнинг қадимги шакли – ҳаятдан ташкил бўлганлигини қайд этади. У ўз фикрини давом эттириб, “ердан фойдаланишнинг *пайкал* тизими ўз навбатида кейинги даврларда ўзгариб, яна *ҳаят* шаклига ўта бошлади. Аммо аксинча эмас”, – деб таъкидлаган эди[8]. Албатта, муаллифнинг бу фикрлари ўринлидир. Чунки, XIX аср охири – XX аср бошларига келиб аҳоли сони ва ундан келиб чиқиб, суғорма ерларда аҳоли зичлигининг ортиши, деҳқончилик маҳсулотларига бўлган талабларнинг ошиши ва бир қисм чорвадор этник гуруҳларнинг деҳқончилик билан шуғулланиб, уларда ўтроқлашув жараёнининг кучайиши каби омиллар ердан фойдаланиш шаклларида таъсир ўтказа бошлаган эди. Бу эса уруғчиликка асосланган жамоавий–пайкал тизими асосларини емира бошлади. Натижада уруғчилик элементларининг аҳамияти камайиб, ассимиляция ва хўжалик-маданий жиҳатдан яқинлашув жараёни кучая бошлаган эди[9]. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш керакки, совет ҳукумати жамоа бўлиб ердан фойдаланиш анъаналарини, жамоавий ҳаёт билан боғлиқ урф-одат ва маросимларни ўрганишни, тарғиб қилишни маъқуллаган. Жумладан, пайкал, қўш, жабди каби ер-сув қўшничилик жамоалари фаолияти каби анъаналар советларнинг жамоалаштириш сиёсатига мос деб қаралганлиги сабабли дастлабки паллада улар қўллаб-қувватланган.

Ўзбекистон колхозлари ва қишлоқ хўжалигига оид мақолалар тўпламларини ҳам 1920–1930 йиллар тарихий-этнографик адабиётлари жумласига киритиш мумкин. Уларда қишлоқ аҳолисининг ҳаёти ва турмуши, машғулоти ўз ифодасини топган[10]. Ўлкада пахтачилик ва пахта саноатининг ривожланиши масалаларига бағишланган қатор асарларда ҳам ўзбекларнинг хўжалик хусусиятлари ёритиб берилган. Масалан, А. Новиков, В. Юфёров-нинг асарлари[11] да ўлкада пахтачиликнинг ҳолати, истиқболлари,

пахта майдонларининг ўлчамлари билан биргаликда деҳқончилик анъаналари ҳақида муҳим этнографик материаллар ҳам берилган. Масалан, В. Юферов Фарғона водийсида пахта майдонлари ҳамда пахтакор аҳолисининг таъминоти масалаларига тўхталиб ўтган[11]. Н. Вавилов[12], С. Кондрашев[13] каби муаллифларнинг асарларида эса ўлкада пахтачиликнинг ривожланиши, ўсимликларга агротехник ишлов бериш, суғорма деҳқончилик ва деҳқонларнинг ҳаётига доир материаллар баён қилинган.

Жумладан, Н. Вавилов Хоразм воҳасининг экин майдонлари ва экин таркибини ёритиб, уларни деҳқончилик районлари акс эттирилган рангли хариталар орқали баён қилган[12]. Китобда 1926–1927 йиллар давомида етиштирилган маҳсулот турлари ва экин майдонлари акс эттирилган. Шунингдек, деҳқончилик техникаси хусусиятлари Хива воҳасининг ирригацияси, “чиғир” суғориш техникаси, ариқ ва каналларни тозалаш ишлари ҳақида кўплаб этнографик материаллар баён қилинган. Асарда деҳқончилик ўсимлиги ҳисобланган жўхори тўғрисидаги маълумотлар алоҳида қайд этилган ҳамда бугдой, жавдар, тарик, шоли, арпа, дуккакли ўсимликлар, мойли ўсимликлар, зиғир, пахта, каноп ва бошқа полиз экинлари тўғрисида маълумотлар келтирилган. Лекин, кейинчалик ушбу деҳқончилик маҳсулотлари пахта етиштиришни кенгайтирилиши оқибатида кескин қисқариб ер унумдорлигини пасайишига ва аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи қондирилишини чекланишига сабаб бўлган.

С. Кондрашевнинг асарида Россиянинг Европа қисми жанубий ва жануби-шарқий губерниялари ҳамда уларга нисбатан қуруқ иқлимга эга бўлган Кавказorti ва Туркистон ўлкасидаги суғорма хўжаликларида сувдан рационал фойдаланиш, далада сув таъминотини яхшилаш ҳамда суғорма деҳқончилик хусусиятлари ҳақида қиёсий маълумотлар келтирилган[13].

Муаллифнинг 1931 йилда нашр этилган Хоразм воҳасидаги суғорма деҳқончилик анъаналари ҳақидаги этнографик материалларга бой бўлган асари олти бобдан иборат. Асарнинг муқаддимаси бўлган биринчи бобида муаллиф китобда келтирилган материалларга шарҳ бериб, аслида бу тадқиқотга унинг ўзи бошчилигида 1914 ва 1915–1916 йилларда Қуйи Амударё воҳасида олиб борилган экспедиция материаллари (нашр этилмаган) асос бўлганлиги ва улар кейинчалик янги материаллар билан тўлдирилиб, нашр этилганлигини таъкидлайди[13].

Китобда материалларни беришнинг ўзига хос усули ишлаб чиқилган. Хўжаликнинг муайян ер майдонида сув сарфи ва ҳосилдорлик даражасини ҳисоблаш йўли билан деҳқончиликнинг интенсивлиги масалаларига эътибор қаратилган. Масалан, асарнинг иккинчи бобида хўжаликлар рўйхати ва уларнинг ер майдони, ўсимликлар таркибига сув билан таъминланганлик даражасининг таъсири ва, умуман Хива хонлигидаги ҳосилдорлик даражаси унинг бошқа минтақалари билан қиёсий таҳлил қилинган.

Асарнинг учинчи бобида хўжаликларнинг топографик режалари баён қилинган. Унда экиладиган майдонларнинг чегаралари, экин майдонларининг фоизи, суғориладиган ерлар ва экин майдонларининг коэффициенти, суғориш тармоқларининг зичлиги, суғориладиган майдонларнинг формаси, энг муҳими, чиғирлар ва уларнинг тузилиши ҳамда турлари ҳақида муҳим этнографик маълумотлар баён қилинган. Ушбу маълумотлар, албатта, янги суғориш иншоотларини барпо этилиши, сувдан фойдаланиш ва уни бошқаришга оид ишлар учун амалий аҳамият касб этган.

Шунингдек, С. Кондрашевнинг 1931 йилда нашр этилган яна бир асарида Туркистон ўлкасининг табиий шароити, аҳолининг меҳнат қуроллари, пахтага ишлов бериш механизацияси борасида кўпгина этнографик материаллар берилган[13] ва маълумотлар соҳани ривожлантиришдан манфаатдор бўлган ташкилотлар ташаббуси билан тўпланган.

Асар тўрт бобдан иборат бўлиб, биринчи бобда табиий шароит талаб этадиган иссиқлик, намлик, ёруғлик, тупроқ ва пахтачилик районларининг бошқа табиий шароитлар белгилари ёритиб берилган. Иккинчи ва учинчи бобларда меҳнат қуроллари –

анъанавий омовдан тортиб, ўша даврнинг ўсимликларга ишлов берадиган замонавий кишлок хўжалик техникалари ҳақида маълумотлар берилган. Айниқса, анъанавий омов, мола ҳақида муҳим маълумотлар келтирилиб, унда омовни ер ҳайдаш куролларининг Ўрта Осиё примитив типи деб атаган. Омовнинг қисмлари бўйича таъриф берилган. Омовга қўш хўкиз ёки от қўшилган (13–14 расмлар). Омов билан ер ҳайдалгандан сўнг мола босилган. Муаллиф омовни “туземний плуг” деб атаган ҳолда, молани “барона” деб нотўғри номлайди, ушбу меҳнат куроллари ҳақида батафсил маълумотлар Н. Шредер ва Н. Александров-ларнинг асарларида берилганлигини таъкидлайди. Шунингдек, кетмон ва унинг турлари – доира шакл *бухороча*, овалсимон *тошкентча* ва саккиз шаклли *андижонча (курсив диссертантники)* шакллари ажратиб кўрсатган ва чизмаларда акс эттирилган[13]. Асарнинг тўртинчи бобида эса, ер ва сувни жамоа мулкига айлантириш, эски суғориш тармоқларида механизация, совхозлар, агрокомплекслар тузилиши ва фаолияти ҳақидаги маълумотлар билан танишиш мумкин.

1927 йилда “Вестник ирригация” журналининг биринчи сонидан К. Л. Покровскийнинг Ўрта Осиёда сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг ривож-ланиши масалаларига бағишланган мақоласи нашр этилган[14]. Муаллифнинг таъкидлашича, XIX асрнинг иккинчи ярмида Тошкент воҳасида ер масалаларининг ривожланиши ва аҳоли ўртасида меҳнат мажбуриятларининг тақсимланишида “қўш”, яъни деҳқончиликнинг шартли бирлиги – қўш хўкиз (омочи ва бошқа меҳнат куроллари билан бирга) муҳим аҳамиятга эга бўлган. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, “Вестник ирригации” журналида ўлкада янги ирригация тармоқларини бунёд этишга қаратилган лойиҳалар билан бир қаторда, маҳаллий халқларнинг қадимий анъанавий сув иншоотларига бағишланган қатор мақолалари ҳам бериб борилган. Масалан, Б. Кастальскийнинг мақоласида Сурхон-Шеробод воҳасидаги қадимги сув иншоотлари – канал ва ариқларнинг ўзанилари, уларнинг сув ҳажми, суғориш салоҳияти ҳақидаги муҳим маълумотлар ёзиб қолдирилган[15]. Шунингдек, ушбу даврда ирригация тарихига оид бошқа илмий тадқиқотлар ҳам ўтказилган бўлиб, уларнинг аксариятида суғориш тизими ҳолати, муаммолари, янги ерларни ўзлаштириш масалалари ёритилган.

Суғорма деҳқончилик ишлаб чиқарувчилардан қаттиқ меҳнат ва кўп маблағ талаб қилган. Йирик ирригация тизими ва уларни вақти-вақти билан тозалаш ҳамда таъмирлаш нафақат моддий чиқимлар, балки ташкилий равишда кўп ишчи кучларини ҳам жалб этишни талаб қилар эди. Айниқса, бу ҳолат Хоразм воҳаси учун ниҳоятда долзарб эди. Аксарият суғориш тизимлари тезда кум ва лойқа билан тўлиб қолар ва уни доимий таъмирлашни талаб қилар эди. Йирик ирригация–канал ва ариқларни марказий ҳокимият, кичикроқ маҳаллий ирригация тармоқларини эса деҳқонларнинг ўзлари жамоа-ҳашар йўли билан тозалаган. Ўзбекистоннинг тоғ ва тоғолди суғорма деҳқончилиги текисликдаги суғориш тизимидан фарқ қилиб, ирригация тизимининг камлиги билан ажралиб туради. Тоғ суғорма деҳқончилиги илмий адабиётларда булоқ, жилға деб аталган.

1920–1930 йиллар давомида маҳаллий даврий матбуот саҳифаларида кишлок хўжалиги унумдорлигини янада ошишига эришиш мақсадида мамлакатдаги кишлок хўжалиги ҳаётини ёритиб бориш бўйича бир қадар ишлар амалга оширилган. Жумладан, уларда кишлок хўжалиги соҳасида ютуқларга эришган соҳа вакилларининг меҳнат фаолияти, амалга оширган ишлари, илғор тажриба ва амалиётлари ҳақида мақолалар эълон қилинган. Хусусан, Ўзбекистон кишлок хўжалигига бағишланган ойлик журналда соҳага доир қатор мақолалар эълон қилиб борилган.

Бундан ташқари, бир қатор даврий нашрлар (газета, журнал) ва даврий тўпламларда ҳам ўлка халқларининг ушбу хронологик даврдаги хўжалик фаолиятининг турли жиҳатларини ёритиб берувчи мақолалар ўрин олган. Жумладан, 1921–1922 йилларда рус тилида нашр этилган “Туркистон иқтисодий ҳаёти”, 1922 йилдан нашр этила бошлаган “Кишлоқ хўжалиги ҳаёти”, 1922–1924 йилларда фаолият олиб борган “Туркистон ҳақиқати”, “Туркистон хабарлари”, 1919–1934 йиллардаги “Иқтисодий

хаёт”[16] ҳамда 1931, 1934 йилларда ўзбек тилида нашр этилган “Колхоз йўли” каби нашрлардан ўрин олган мақолаларнинг аксарияти сиёсий-мафкуравий мазмунда бўлса-да, давр муаллифларининг ўлка халқларининг хўжалик ҳаётига доир кўплаб фикр-мулоҳазалари билан танишиш мумкин. Бу жараёндан кўзланган мақсад халқни мамлакатдаги ислохотлар билан таништириб бориш, қишлоқ хўжалигида гўёки “социалистик қурилиш” режаларининг муваффақиятли олиб борилаётганлигини намуна қилиб кўрсатишдан иборат эди.

Хулоса ва таклифлар

1920–1930 йилларда Ўзбекистонда хўжалик масалаларини тадқиқ этиш масаласи совет ҳокимиятининг социалистик қурилиш режаси доирасида олиб борилган бўлиб, мақсадли амалга оширилди, тадқиқотларнинг илмий аҳамияти ортди. Айниқса, этнографик мазмундаги қатор тадқиқотларда ўлка халқлари анъанавий хўжалик хусусиятлари ёритиб берилганлиги муҳим аҳамият касб этди. Шунинг эътирофи сифатида лозимки, кейинги авлод олимлари ушбу давр тадқиқотлари асосида илмий ишлар кўламини кенгайтириб, ўз ўтмишдошлари муваффақиятларини бойитиб, бу борадаги ишларни давом эттиришди. Энг муҳими, этнографияни тарихий билимлар тизимининг таркибий ва узвий қисми тарзида мустақил илм соҳаси сифатида ривожланиши учун асос яратилди. Лекин, шунга қарамай, ушбу ўтказилган этнографик тадқиқот натижаларидан ўзбек халқи анъанавий хўжалиги яхлит ҳолда таҳлил этилмади. Санокли тадқиқотлардагина ўзбек халқининг анъанавий хўжалигининг у ёки бу жиҳатлари ёритилиши билан чекланилди. Маҳаллий даврий матбуотда эса советлар ҳукумати томонидан амалга оширилаётган ислохотларгина ёритилган бўлиб, анъанавий иқтисодий тизим, маҳаллий халқларнинг хўжалик ҳаёти масалаларининг чуқур ёритилиши гўёки “социалистик ҳаётга ёт тушунча” сифатида қаралди.

Адабиётлар

1. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Иккинчи китоб. – Тошкент: Шарқ, 2000. – Б. 326.
2. Демидов А. П. Экономические очерки хлопководства, хлопковой торговли и промышленности Туркестана. Изд.2. – М., 1926. – С. 11.
3. Узбеки. – М.: Наука, 2011. – С. 195–196.
4. Современный кишлак Средней Азии.: социально-экон. Очерк. Вып. 11. Каракульская волость. Узбекская ССР. – Ташкент, 1927; Современный кишлак Средней Азии: социально-экон. очерк. Вып.7. Ханкинская волость (Хорезмской области Узбекской ССР). – Ташкент, 1926. – 153 с.; Современный кишлак Средней Азии: социально-экон. очерк. Вып. 4. Вабкентская волость (Зеравшанской области Узбекской ССР). 1926; Современный кишлак Средней Азии: социально-экон. очерк. Вып. 3. Китабская волость (Кашка-Дарьинской области Узбекской ССР), 1926. – 271 с.
5. Иванов П. П. Из области среднеазиатской хозяйственной терминологии // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. – 1935. – №8. – С. 750–751.
6. Иванов П. П. Из области среднеазиатской хозяйственной терминологии... – С. 751.
7. Абдураимов М. А. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве в XVI – первой половине XIX века. Т.1. – С. 233.
8. Басов Д. Пайкалы Ширабадской долины // За реконструкцию сельского хозяйства – Самарканд, 1929. – №2; Полозов В. А. Узбекское общинное землепользование в Шерабадской долине и Каршинской степи Уз ССР // Народное хозяйство Средней Азии. – Ташкент, 1925. – №7. – С. 69–75.
9. Каюмов А. Р. Этническая ситуация на территории Южного Узбекистана в XIX – начале XX века (по материалам Сурхан-Шерабадской долины). Автореф. Дис. ... канд. ист. наук. – Ташкент, 2011. – С. 23.
10. Труд и быт в колхозах. Из опыта изучения колхозов // Колхозы Советского Востока. Сборник статей. – Л., 1931.

11. Новиков А. Хлопководство и хлопковая промышленность // Вся Средняя Азия. Справочная книга на 1926. – С. 153–163; Юферев В. И. Хлопководство в Туркестане. – Л., 1925; Юферев В. И. Очерки по экономике хлопкового хозяйства. – М.: Промиздат, 1927.
12. Вавилов Н. И. Возделываемые растения Хивинского оазиса. Ботанико-агрономические очерки // Труды по прикладной ботанике и селекции. – Л., 1929. Т. XX.:
13. Кондрашев С. К. Вода в орошаемом хозяйстве. – М.: Новая деревня, 1922; Ёша муаллиф. Орошаемый Хорезм. Организация орошения, территории и труда в дехканских хозяйствах низовьев р. Аму-Дарьи. – М., 1931.
14. Покровский К. Л. Развитие водного права в Средней Азии // Вестник ирригации. – 1927. – №1.
15. Кастальский Б. Н. Историко-географический обзор Сурхан-Ширабадской долины // Вестник ирригации. – Ташкент, 1930. – №1–4.
16. “Сельскохозяйственная жизнь”, “Туркестанская правда”, “Туркестанские ведомости”, “Экономическая жизнь”, “Колхоз йўли” каби илмий тўплам ва нашрларда ўлка халқларининг ҳўжалик ҳаётига оид кўплаб материаллар бериб борилган.